

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Bajáki Rita

„Csak az tud jól élni, a ki jól tud imádkozni.”

Pázmány Péter *Imádságos* könyvének szövegkritikai vizsgálata

– a doktori értekezés tézisei –

Irodalomtudományi Doktori Iskola, vezető: dr. Martonyi Éva
Régi magyarországi irodalom műhely, vezető: dr. Nagy László

Témavezető: dr. Hargittay Emil

Piliscsaba, 2009

A doktori értekezés tartalomjegyzéke	
„Csak az tud jól élni, a ki jól tud imádkozni.”	
Pázmány Péter <i>Imádságos könyvének szövegkritikai vizsgálata</i>	
Tartalomjegyzék.....	2
Előszó.....	4
I. <i>„mely szűkön és ritkán találtatnék a mi Nemzetünk közt, keresztény imádságos könyvecske”</i>	
Magyarországi előzmények.....	6
II. <i>„jelenvaló órában csak az Imádságról szólok”</i>	
Pázmány az imádkozásról.....	9
III. <i>„egybeszedni, értelmesen megválogatni...”</i>	
<i>Az Imádságos könyv kiadásai és azok szerkezete.....</i>	17
A fejezetek felépítése.....	20
Példatár.....	22
IV. <i>„...rendbe hozni, helyesen kimondani”</i>	
A kiadások átdolgozásának tematikus vizsgálata.....	30
A sorrend módosítása.....	30
A szövegalakítás módjai.....	32
A latin idézetek használata.....	35
Tipográfiai eltérések.....	38
V. <i>„füleiteket és szüveteket nyissátok fel tanításomra”</i>	
Szövegtípusok az <i>Imádságos könyvben</i>	41
Imák és tanulságok.....	42
Tanulság – gyakorlati kérdésekről.....	44
Tanulság – a szertartások értelméről.....	45
Tanulság – a vallásosság megéléséről.....	52
VI. <i>„nem volt mindenestül haszontalan fáradtságom”</i>	
<i>Az Imádságos könyv utóélete.....</i>	56
VII. <i>„ha a világ addig tartana”</i>	
Javaslat a régi magyarországi imádságos könyvek feldolgozására.....	63
„közönséges jóra való igyekezetből meg újítanám, sok szép dolgokkal meg jobbítanám”	
Az <i>Imádságos könyv</i> szövegkritikai jegyzetei	
I. Bevezetés a jegyzetekhez.....	69
II. A négy kiadás oldalszám-konkordanciája.....	80
Bibliográfia.....	98
Melléklet	
Szövegkritikai jegyzetek.....	104

Előzmények

Az 1998-ban Piliscsabán megrendezett *Pázmány Péter és kora* című konferencia eredményeként született meg a döntés Pázmány műveinek kritikai kiadásáról. Az elhatározást követően hamarosan megindultak a munkálatok, s a *Pázmány Péter Művei* című sorozat harmadik tagjaként, 2001-ben jelent meg az *Imádságos könyv* kritikai szövegkiadása, amelyet Hargittay Emil sorozatszerkesztővel közösen rendeztünk sajtó alá. A szövegkiadáshoz kapcsolódó jegyzetkötet elkészítésén ketten dolgozunk Bogár Judittal, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Irodalomtudományi Intézet tanársegédével. A feladatokat megosztottuk, Bogár Judit a tárgyi jegyzetek összeállítása mellett az *Imádságos könyv* közvetlen előzményeit, lehetséges forrásait kutatja. Vizsgálódása a Pázmány által jelzett locusok azonosításán túl kiterjed középkori kódexeink és a korabeli latin nyelvű imádságos könyvek szövegeivel való egybevetésre, valamint rámutatott a liturgikus szövegekkel való kapcsolatra, a *Missale Romanum*, illetve a *Breviarium Romanum* könyörgéseinek felhasználására. A feladatmegosztás során nekem a négy kiadás szövegének összehasonlító vizsgálata, illetve a szövegkritikai jegyzetek elkészítése jutott. A szövegkritikai apparátus 2008-ra elkészült, lektorálása folyamatban van.

A doktori értekezés e szövegkritikai munka eredményeit tartalmazza.

A disszertáció

A dolgozat két nagyobb részből áll. Az első részben a XVI. századi nyomtatott, magyar nyelvű imádságos könyvek rövid áttekintését követően Pázmány imádságfogalmát kutatom, saját írásaiból, elsősorban a prédikációkból, illetve az *Imádságos könyvből* gyűjtöttem ki az ide vonatkozó megjegyzéseket. Majd a filológiai elemzés következik, az *Imádságos könyv* felépítését részletesen vázoló, példákkal illusztráló a Pázmány életében megjelent négy kiadás eltéréstípusait. Ezt követi a retorikai megközelítés, Pázmány szövegalkotási, majd alkotói módszerét vizsgálom, különös tekintettel az imakönyv sajátos szövegtípusára, a tanulságokra. Ez után néhány példa erejéig bemutatom, hogy Pázmány munkájának hatása mennyire szerteágazó, hiszen amellet, hogy imakönyvét a halálát követő 260 évben 25 alkalommal kiadták, szövegeit más, esetenként protestáns művekben is felfedezhetjük. Ennek vizsgálata és pontos feltérképezése további kutatásokat igényel, ehhez kapcsolódva teszek javaslatot az utolsó fejezetben, amelyben a régi magyarországi imádságos könyvek feldolgozásának lehetőségeit, valamint a ránk váró feladatokat vázoló.

A disszertáció második része tartalmazza a szövegkritikai apparátushoz szorosan kapcsolódó írásokat. Elsőként a jegyzetek bevezetője olvasható, amelyben egyrészt tájékoztatást nyújtok az *Imádságos könyv* szövegkritika-történetéről, amely a kiadások sajátosságai miatt tanulságos lehet, másrészt eligazítást adok az apparátus használatát illetően. Ezt követi az a konkordancia, amely a 2001-es kritikai kiadás minden lapjához megad egy vonatkozó lapszámot, amely a Pázmány életében megjelent négy kiadás párhuzamos szöveghelyét mutatja. Ez után következik a bibliográfia. A dolgozat végén – terjedelmi okokból (208 lap) mellékletként – közlöm a szövegkritikai apparátust. Ennek célja a Pázmány életében megjelent négy kiadás közötti eltérések rögzítése a tipográfia, illetve a helyesírás következetlenségeitől eltekintve, minthogy ezek a nyomtatás, s nem az alkotás folyamatához köthetők.

Az értekezés eredményei

A dolgozat meghatározza Pázmány imádságfogalmát, s bemutatja a Pázmány által hasznosnak ítélt imádságmodellt. Ezek szerint az imádság Istennel való beszélés, amelynek célja egyrészt, hogy tudjuk a jót, másrészt, ha már tudjuk, legyen erőnk megtenni azt. Fontosabb kritériumai: a megfelelő előkészület, a figyelmes jelenlét, az állhatatosság, s hogy ne feledjük, amit kérünk, Krisztus nevében kérjük. A figyelő jelenlét hangsúlyos szerepét bizonyítja az *Imádságos könyv* kiadásai elején található mottó is. A hasznos imádság négy részből áll. Első az Istenhez odafordulás, amelyet szavakkal, de akár mozdulattal is kifejezhetünk. A második szakaszban a könyörgő saját állapotát tárja Isten elé, vagyis a múltra koncentrál. A harmadik szakasz már az elkövetkezendőkre vonatkozik, könyörgést tartalmaz Istenhez, hogy tudjunk választani jó és rossz között. Végül a lezárás következik, amelyben vagy könyörgés található az isteni gondviselésért, vagy hálaadás a kapott jókért. Az *Imádságos könyv* imái, noha az egyes részek aránya sok esetben eltér, ezzel a szerkezeti vázzal leírhatók.

Az *Imádságos könyv* Pázmány életében négyszer jelent meg, első kiadása Grácban, 1606-ban, a további három edíció Pozsonyban, 1610-ben, 1625-ben, végül 1631-ben. A négy kiadás változásainak részletes elemzését követően (a szövegek alakulását időrendben vizsgáltam, az egyes imakönyvet mindig az időben azt megelőzőhöz hasonlítottam), amely kiterjedt a szövegalakítás mértékének és típusainak, a fejezetek felépítésének, a citátumhasználatnak, a sorrend módosításának feltérképezésére, a következő megállapításokra jutottam. Pázmány az *Imádságos könyv* szerkezeti vázát megőrizte. Az egyes kiadásokban tetten érhető átdolgozások időnként az anyagbővítést szolgálják, ez a második kiadásban fordul elő, elsősorban azonban a kifejezésmód tárgykörét érintik, a harmadik kiadásra csak ez a

jellemző, amelynek módjai a szórend felcserélése, bizonyos szavak felváltása szinonimával, egyes nyelvtani szerkezetek átalakítása. A tipográfia eszközeinek alkalmazásával Pázmány csak az első két kiadásban vezeti, segíti az olvasót vallása gyakorlásában, az 1625-ös és 1631-es edíciókban ez elmarad. E két utóbbi kiadás nemcsak ennyiben egyezik, a helyesírástól időnként eltekintve, mindenben, lapszám és őrszó tekintetében is teljes hasonlóságot mutatnak.

A sokféle változtatás következtében az újrafogalmazott szöveg általában csiszoltabbá, könnyedebbé, szebb hangzásúvá válik, sokszor célszerűbbé is, mint amit a korábbi változat tartalmaz. A kiadások közötti eltérések vizsgálatából az következik, hogy az első kiadás bizonytalanabb, irányításra szoruló (frissen katolikus hitre tért?) olvasóközönsége – az átdolgozások során tapasztalható egyszerűsítés is ezt támasztja alá – egy nemzedék múlva vallása gyakorlásában már nagyobb önállósággal rendelkezik. Úgy tűnik tehát, Pázmány a korábbinál valamelyest gyakorlottabb, hite megélésében érettebb, tudatosabb olvasói rétegnek szánta az *Imádságos könyv* újabb kiadásait.

Az *Imádságos könyv*ben több esetben is találkozunk tanító részekkel, amelyekben Pázmány elmagyarázza, mi okból, mi végre és hogyan kell könyörögnünk. Az első két kiadásban – a kurzív betűtípus segítségével – Pázmány egyértelműen megkülönbözteti az Istenhez szóló imádságot az embernek szánt tanulástól. Az imádságok esetében az olvasó, Pázmány imaszövegeit használva, beszélővé válik, s Istennel folytat párbeszédet, a tanulások esetében viszont hallgatóvá, befogadóvá lesz, s Pázmány (a dőlt betűk jelzik) lép elő, ő az, aki szól az olvasóhoz, s Isten már nem részese, hanem tárgya a párbeszédnek.

A tanulásoknak három típusa figyelhető meg. Az első csoporthoz tartozó részekben az olvasó instrukciókat kap vallása gyakorlásához, az imakönyv használatához.

A második csoport az egyház liturgiájához tartozó magyarázatokból és tanításokból áll: a szent keresztről való tanítás, a Mi Atyánk végén található rövid könyörgés, a rózsafüzér, a litániák, a mise ceremóniáinak magyarázata, a papi öltözetek, a szép és drága edények használatának indoklása. Ezeket, amellet, hogy szeretné, hogy a jó szándékú hívek megértsék az igaz keresztény vallás szertartásainak értelmét, leginkább a méltatlankodó protestánsok miatt részletezi Pázmány, s ha nem is a hitviták heves stílusában, de mindenképpen tényszerűen előadva, és saját igazának biztos tudatában. Ezek a szövegek mind felépítésük, mind az argumentáció tekintetében leginkább a prédikációkkal mutatnak rokonságot.

Az *Imádságos könyv* tanulmányainak harmadik csoportjába tartozó írások szerkezetükben és céljukban is különböznek az első két típustól. Ez alkalommal is Pázmány szól az olvasóhoz, de nem a vallás „látható” oldalát magyarázza, hanem a belső folyamatokat irányítja, lelkipásztorként, lelki vezetőként terelgeti híveit. Ezúttal az argumentáció során – eltérve a

második csoport szövegeitől – a megerősítő érveket nem ütközteti ellenérvekkel, ennek következtében a protestáns nézetek emlegetése majd cáfolata és az ebből fakadó feszültség is elmarad. Az exemplumok használat illetően is eltérést találunk. Ritkábban mond el történeteket, állításainak igazolására csak elvétele idézi fel a Bibliát, vagy említi meg a „régikönyvek” írásait, citátummal egy esetben találkozunk, latin nyelvű részekkel pedig ezekben a tanulmányokban sosem, viszont többször fordul elő a mindennapi életből vett hasonlat.

A három különböző szövegtípus tehát három különböző, jól körülhatárolható retorikai sajátossággal rendelkezik.

Az *Imádságos könyv* nagy népszerűségnek örvendett, ennek magyarázatát bizonyos sajátosságok együttesen adhatják meg. Az imakönyv összeállítása során Pázmány azt a közös kincset, mondhatni közös nyelvet használta, amelyet felekezeti hovatartozás nélkül protestánsok, katolikusok egyaránt magukénak vallottak, ezáltal szellemisége nem csupán a katolikus vallásúak számára volt elfogadható. Az imakönyv tematikája is meghatározó jelentőséggel bírhatott, hiszen abban a lelki igényeket alkalmas módon kielégítő, az egyetemes értelemben vett vallásos embert érintő kérdések szerepelnek. Nem hagyható figyelmen kívül az a szempont sem, hogy az *Imádságos könyv* szövegei révén a társadalom minden tagja megszólítva érezhette magát, vagyis valamennyi rendben lévő ember haszonnal forgathatta.

Pázmány imakönyve nemcsak számos kiadást ért meg, de más szerzők is szívesen használták saját műveik létrehozása során. A legkorábbi „kölcsonzés” három évvel az editio princeps megjelenését követően történt egy evangélikus szerző, Mihálykó János tollából, aki az 1609-ben megjelent imakönyvéhez használta Pázmány művét, s ez az egyetlen eset, amiről Pázmány véleményét is ismerjük. Nem örült neki.

Az 1610-es kiadás szolgált forrásul a prágai 1615-ben megjelent Ferenczffy Lőrincnek tulajdonított könyvecskének, mintegy kétharmada Pázmány imakönyvéből való. Ugyancsak az 1610-es kiadás hatására figyelhetünk föl Kopcsányi Márton ferences szerzetes imakönyve esetében, amelynek első, 1617-es kiadásából nem maradt példány, de az 1622-es edíció alapján számos egyezés Pázmány imakönyvével megállapítható. 1631-es kiadás csökkentett terjedelmű, „kivonatolt” más imádságokkal kiegészített változata lehetett Battyhány I. Ádám *Lelki kard* című imádságos könyve, amely 1654-ben Bécsben jelent meg.

Pázmány *Imádságos könyve* tehát számos módon, közvetlenül, illetve az átvételek révén közvetve hagyományozódott ránk. Ahhoz, hogy ezt a hagyományozódást pontosan feltérképezhessük, s így a kutatás helytálló következtetéseket vonhasson le, szükséges valamennyi imakönyvet megvizsgálni, az imádságokat, elmélkedéseket egyesével regisztrálni,

egy megfelelő adatbázisban rögzíteni. A dolgozat hetedik fejezetében ennek elkészítésére teszek javaslatot.

A disszertáció második felében kapott helyet a szövegkritikai apparátus. Mivel négy, egymástól jelentős mértékben különböző kiadás eltéréseinek rögzítéséről van szó, ki kellett dolgozni egy speciális jegyzetelési technikát, amely alkalmas az eltérések következetes, de áttekinthető jelölésére. A jegyzetek koncepciójának kialakítása során az érvényben lévő szabályozások, alapelvek útmutatásait, s az MTA Textológiai Bizottságának véleményét messzemenően figyelembe vettem. (A Textológiai Bizottság felvette sorozatai közé a Pázmány Péter kritikai kiadás-sorozatot.) Mindezek alapján a szövegkritikai apparátusban feltüntettem valamennyi eltérést, kivéve azokat, amelyek az ortográfia, illetve a tipográfia folyamányaként jöttek létre. A szövegkritikai jegyzetekhez tartozó bevezetés tartalmazza az apparátus részletes leírását.

A témához tartozó publikációs tevékenység

PÁZMÁNY Péter *Imádságos könyv*, kiad. SZ. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp, 2001 (Pázmány Péter Művei, 3).

BAJÁKI Rita, *Pázmány Imádságos könyvének utóéletéhez = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 2), 285–291.

BAJÁKI Rita, *Pázmány Imádságos könyvének szövegkritikájához = Textológia és forráskritika, Pázmány-kutatások 2006-ban*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, 2006 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 6), 55–60.

BAJÁKI Rita, *Imádságos könyv kezdőknek és haladóknak – ami a szövegkritikából kimarad = Summa: tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 7), 17–20.

BAJÁKI Rita, *Javaslat az 1800 előtti katolikus imádságos könyvek feldolgozására = Lelkiségtörténeti számvetés*, szerk. SZELESTEI N. László, Piliscsaba, 2008 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 1), 91–96.